

Janusz ZIEMIŃSKI

**Polskie ustawodawstwo wojskowe czasu wojny lat 1919—1920
(Próba systematyki)**

Polnische Militärgesetzgebung im Krieg 1919—1920 (Systematisierungsversuch)

UWAGI WSTĘPNE

Tocząca się w latach 1919—1920 wojna na wschodzie, w okresie tworzenia zrębów państwowości polskiej i kształtowania granic Rzeczypospolitej, a przede wszystkim integrowania składających się na terytorium Polski Odrodzonej ziem byłych zaborów, przyczyniła się do ogromnej aktywności ustawodawczej organów państwa. Równocześnie z kształtowaniem się ustroju następowało określanie terytorium Państwa Polskiego. O ile inne granice Polski zostały ustalone w drodze dyplomatycznej, tylko przy demonstracji militarnej (powstania śląskie i wielkopolskie), o tyle granica wschodnia została ostatecznie ukształtowana w wyniku regularnej wojny. Szczególny charakter tej wojny wynikał z faktu, iż prowadziło ją państwo — Polska, która wówczas odradzała się do niepodległego bytu po ponad 100-letniej niewoli i rozbiorach, w pierwszych miesiącach niepodległości borykając się siłą rzeczy z szeregiem różnych problemów. Ponadto wojna ta nie tylko miała przesądzić o zasięgu terytorialnym Państwa Polskiego na wschodzie, ale była wprost walką o niepodległy byt państwa.

W konsekwencji Polska, prowadząc działania wojenne, tworzyła równocześnie ustawodawstwo normujące narastające wraz z rozwojem działań bojowych problemy organizacji armii i jej materiałowego zaopatrzenia, komunikacji, bezpieczeństwa i porządku publicznego w strefie działań wojennych i na zapleczu frontu. Działalność legislacyjna była więc bogata i obejmowała szeroki zakres spraw. Przede wszystkim zmierzała

do tworzenia regularnej, coraz liczniejszej, armii. Liczebnej rozbudowie armii przez formalne zintegrowanie różnorodnych formacji polskich, a także dokonanie poboru obowiązkowego i poboru ochotniczego, towarzyszyło budowanie struktury tworzonej armii, wyodrębnienie korpusu oficerskiego, urzędników wojskowych, służb: medycznej, łączności, inżynierskiej, wyodrębnienie korpusu podoficerów zawodowych i ustalenie sposobów weryfikacji stopni oficerskich, a także zasad starszeństwa w Wojsku Polskim. Wraz z tym rozbudowano system zabezpieczenia materialnego dla zawodowych wojskowych, ochotników i dla ich rodzin, a także dla wdów i sierot po wojskowych wszystkich formacji polskich oraz wojskowych narodowości polskiej służących w armiach zaborczych, inwalidów wojennych i weteranów powstań narodowych. Stworzono system zaopatrzenia armii i ludności cywilnej oraz aparat kontroli i ustawodawstwo karno-administracyjne, które zapobiegało przestępstwom gospodarczym i lichwie wojennej, a także nadużyciom w sferze cen, miar i wag oraz jakości towarów powszechnego użytku.

Szczegółowo określono rzeczowe i osobiste świadczenia ludności w czasie wojny, przyjmując bezwzględną zasadę wynagradzania osób cywilnych zobowiązanych do takich świadczeń. Zabezpieczono porządek i bezpieczeństwo publiczne, precyzyjnie określając wszystkie ograniczenia, jakim podlegała w warunkach działań wojennych ludność cywilna, wskazując sposób i granice rekrutacji ze strony państwa. Tworząc ograniczenia, zapobiegano nieuczciwej konkurencji, nieuzasadnionym zyskom wojennym oraz zwykłej lichwie i wyzyskowi.

Transport kolejowy przygotowano na wypadek wojny zarówno od strony osobowej, jak i rzeczowej, łącznie z ograniczeniem w normalnej już w tym czasie spedycji towarowej. Wyraźnie rozgraniczono elementy trwale tworzonego państwa od rozwiązań czysto doraźnych, przewidzianych tylko na czas toczącej się wojny (np. sądy doraźne).

Pracom legislacyjnym związanym z tworzeniem armii oraz zabezpieczeniem osobowym i materiałowym działań wojennych towarzyszyło równoległe tworzenie instytucji cywilnych odradzającego się państwa. Konkludując można powiedzieć o wojnie polsko-radzieckiej, iż toczyła się w warunkach równoczesnego budowania państwa.

Podstawową rolę w działalności legislacyjnej odgrywał Sejm Ustawodawczy, który uchwalił w tym okresie szereg nader istotnych ustaw. Wcześniej zagadnienia te przejściowo normowane były dekretnami Naczelnika Państwa. Najczęściej w tym czasie w drodze delegacji ustawowej rozporządzenia wykonawcze były wydawane przez Radę Ministrów. Rozporządzeniami jako aktami prawnymi niższego rzędu normowano zagadnienia szczegółowe, przy czym wydawano rozporządzenia jednego mi-

nistra w porozumieniu z jednym, dwoma lub trzema ministrami, rozporządzenia dwóch lub trzech ministrów oraz rozporządzenia pięciu lub więcej ministrów. Szczególnie w okresie intensywnych działań wojennych pojawiła się forma aktu wykonawczego w postaci zarządzenia kierownika ministerstwa, często zastępującego rozporządzenie określonego ministra.

Wszystkie te instytucje i wydawane przez nie akty prawne miały charakter stały, natomiast w związku z bezpośrednim zagrożeniem wojennym ustawą sejmową powołano Radę Obrony Państwa i utworzono Rząd Obrony Narodowej. Działalność legislacyjna Rady Obrony Państwa przejawiała się wyłącznie w postaci wydawanych rozporządzeń, które często regulowały stosunki zastrzeżone czy wcześniej objęte ustawą.

Rząd Obrony Narodowej stanowił akty prawne wykonawcze w stosunku do obowiązujących ustaw, ale przede wszystkim do rozporządzeń Rady Obrony Państwa. Oprócz aktów prawnych poszczególnych ministrów czy ministra jedynym novum były rozporządzenia wydane przez Prezydenta Rady Ministrów. Rada Obrony Państwa podejmowała ponadto znane z praktyki sejmowej uchwały oraz wydawała odezwy do ludności, jednakże sygnowane w jej imieniu przez Naczelnika Państwa.

POBÓR I ZASADY STARSZEŃSTWA

Pierwszym aktem prawnym w tej kwestii o charakterze ogólnym był dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa z 16 I 1919 r., zmieniający poprzednio obowiązujący dekret Rady Regencyjnej z 27 X 1918 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej.¹

Ustawą z 7 III 1919 r. wprowadzono obowiązkowy pobór roczników 1896—1901.² Na mocy rozporządzenia Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewn. objęto obowiązkiem służby wojskowej roczniki 1896, 1897, 1899 i 1899 w powiatach: bielskim, białostockim, sokólskim, suwalskim, augustowskim i sejneńskim³, a w porozumieniu z Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej powołano do służby wojskowej roczniki 1896—1901 w powiatach: toruńskim, wąbrzeskim, bródnickim, lubawskim, działdowskim, grudziądzkim, chełmińskim, świeckim, starogardzkim, tucholskim, chojnickim, sępolskim, tczewskim, gniewskim, kościerzyńskim, kartu-

¹ Dz.P.PP nr 8, poz. 119. Por. szerzej A. Brzeziński: *Ustawodawstwo wojskowe w latach 1918—1920* „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1989, nr 1, ss. 53—56.

² Ustawa z 7 III 1919 r. w przedmiocie poboru roczników 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901 do służby wojskowej (Dz.P.PP nr 22, poz. 234).

³ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem S. Wewn. w sprawie powołania roczników 1896—1899 (Dz.U.RP nr 39, poz. 235).

skim, wejherowskim i puckim.⁴ Ustawą z 19 XII 1919 r. przedłużono czas służby wojskowej do chwili ogłoszenia powszechnej mobilizacji.⁵

W ustawie z 15 VI 1920 r. upoważniono rząd do przeprowadzenia na całym obszarze ziem polskich powszechnego poboru roczników 1895 i 1902, poboru byłych podoficerów wszystkich rodzajów broni urodzonych w latach 1890—1894 włącznie, poboru byłych szeregowych i podoficerów roczników 1885—1894 włącznie (którzy służyli w armiach obcych lub w formacjach polskich) w oddziałach jazdy, artylerii konnej i konnej straży granicznej.⁶ Rozporządzeniami Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem S. Wewn. i Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej z 17 VI 1920 r., 4 VII 1920 r. i 8 VIII 1920 r. na podstawie ustawy z 15 VI 1920 r. rozszerzono moc obowiązujących wyżej przepisów na obszar b. Dzielnicy Pruskiej.⁷ Mając na uwadze zmienioną sytuację wewnętrzną kraju, rząd przeprowadził powszechny pobór roczników 1890—1894⁸, rozszerzony następnie na b. Dzielnicę Pruską⁹. W związku z krytyczną sytuacją militarną Polski na podstawie rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 11 VIII 1920 r. powszechnym poborem objęto wszystkich mężczyzn roczników 1885—1889 na obszarze całego kraju.¹⁰

Jednocześnie w związku z potrzebami wojny dokonywano poboru mężczyzn poszczególnych zawodów i tak: „na czas trwania potrzeby wojennej” powołano do czynnej służby wojskowej lekarzy dyplomowanych, którzy nie przekroczyli 42 roku życia¹¹, prawników do czynnej służby wojskowej w korpusie sądowym, którzy posiadali kwalifikację do wstąpienia na służbę państwową, a nie ukończyli 42 roku życia, podnosząc kontyngent powołanych osób do służby ze 100 do 200.¹²

⁴ Rozporządzenie Ministrów S. Wojsk. i b. Dzielnicy Pruskiej (Dz.U.RP nr 71, poz. 491).

⁵ Ustawa z 19 XII 1919 r. w przedmiocie przedłużenia czasu służby roczników 1896—1899 powołanych na obszarze Dowództwa Okręgu Generalnego Krakowskiego (Dz.U.RP 1920, nr 2, poz. 11).

⁶ Dz.U.RP nr 48, poz. 298.

⁷ Dz.U.RP nr 50, poz. 311, 312; Dz.U.RP nr 60, poz. 381; Dz.U.RP nr 71, poz. 490.

⁸ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 14 VII 1920 r. w przedmiocie poboru roczników 1894, 1893, 1892, 1891, 1890 (Dz.U.RP nr 58, poz. 363).

⁹ Dz.U.RP nr 66, poz. 447; Dz.U.RP nr 71, poz. 486.

¹⁰ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 11 VIII 1920 r. w przedmiocie poboru roczników 1889, 1888, 1887, 1886, 1885 (Dz.U.RP nr 75, poz. 544).

¹¹ Ustawa z 7 IV 1919 r. w sprawie powołania dyplomowanych lekarzy do czynnej służby wojskowej (Dz.P.PP nr 31, poz. 260).

¹² Ustawa z 20 I 1920 r. o powołaniu prawników do czynnej służby wojskowej (Dz.U.RP nr 7, poz. 45); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 14 VII 1920 r. w przedmiocie powołania prawników do czynnej służby wojskowej (Dz.U.RP nr 62, poz. 406).

Istotną zmianę co do pracowników państwowych w czasie wojny wprowadzała ustawa z 2 VIII 1919 r. stanowiąc, iż każdy pracownik kolei, żeglugi parowej, poczty, telegrafu i telefonu, który nie przekroczył 50 roku życia i nie podlega obowiązkowi czynnej służby wojskowej, mógł być powołany za wynagrodzeniem do obsługi komunikacji wojskowych i łączności armii.¹³ Równolegle do powiększania armii przez pobór poszczególnych roczników oraz mężczyzn z wykształceniem cywilnym zarządzono spis wszystkich obywateli Państwa Polskiego, narodowości polskiej posiadających stopnie oficerskie. Niezależnie od tego, w jakiej formacji je uzyskali, podlegali oni obowiązkowi zgłoszenia się w trybie ustalonym zarządzeniem Ministra S. Wojsk.¹⁴ Następnie unormowano stosunki służbowe funkcjonariuszy państwowych podczas pełnienia służby wojskowej, w szczególności co do zajmowanego etatu służbowego oraz uposażenia.¹⁵ Dokonano ustalenia starszeństwa i nadano stopnie oficerskie w Wojsku Polskim, dzieląc oficerów na zawodowych i oficerów rezerwy, ustalając sposób naliczania lat służby i granice wieku poszczególnych stopni.¹⁶

Stopnie i prawa oficerskie nadano weteranom powstań 1831 r., 1848 r. i 1863 r.¹⁷ Wobec braku pragmatyki oficerskiej, rozporządzeniami Rady Obrony Państwa ustalono pragmatykę podoficerską i szczegółowo przepisy o majstrach wojskowych.¹⁸

UPOSAŻENIE I ZABEZPIECZENIE SOCJALNE WOJSKOWYCH I ICH RODZIN ORAZ WDÓW, SIEROT I WETERANÓW

Przepisy o uposażeniu, zasiłkach, zapewnieniu bytu czy zaopatrzeniu wojskowych i ich rodzin były wydawane zasadniczo w 5 grupach: 1) dla wojskowych zawodowych oraz ochotniczo odbywających służbę wojskową; 2) ich rodzin; 3) wdów i sierot po wojskowych; 4) inwalidów, w tym

¹³ Ustawa z 2 VIII 1919 r. o powołaniu pracowników kolei, poczty, żeglugi parowej, telegrafu i telefonu do służby w armii (Dz.P.PP nr 65, poz. 396).

¹⁴ Ustawa z 17 VI 1919 r. o spisie oficerów (Dz.P.PP nr 50, poz. 325), podobnie ustawa z 27 XI 1919 r. o spisie podoficerów (Dz.U.RP nr 92, poz. 499).

¹⁵ Ustawa z 11 VII 1919 r. normująca stosunki służbowe funkcjonariuszów państwowych podczas pełnienia służby wojskowej (Dz.P.PP nr 59, poz. 357).

¹⁶ Ustawa z 2 VIII 1919 r. o ustalaniu starszeństwa i nadaniu stopni oficerskich w Wojsku Polskim (Dz.P.PP nr 65, poz. 399).

¹⁷ Ustawa z 18 XII 1919 r. o przyznaniu stopni i praw oficerskich weteranom z r. 1831, 1848 i 1863 (Dz.U.RP 1920, nr 2, poz. 5).

¹⁸ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 6 VIII 1920 r. o podoficerach zawodowych (Dz.U.RP nr 75, poz. 512); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 6 VIII 1920 r. o majstrach wojskowych (Dz.U.RP nr 75, poz. 513).

z byłych armii: rosyjskiej, austriackiej i niemieckiej; 5) weteranów powstań narodowych lat 1831, 1848 i 1863.

Jednakże dopiero ustawa tymczasowa z 29 X 1920 r. o uposażeniu osób wojskowych uregulowała kwestie płacy dla wszystkich wojskowych w sposób kompleksowy, rozstrzygając kwestie wyżywienia i umundurowania osób wojskowych oraz należne im dodatki rodzinne, funkcyjne, szczególne, uposażenie w czasie choroby i podczas urlopu, odprawę, świadczenia na wypadek śmierci, a wreszcie dodatki drożyzniane.¹⁹ Wcześniejsze przepisy regulowały wybrane zagadnienia często w sposób przejściowy. Cytowana ustawa weszła w życie 1 VII 1920 r. (z mocą wsteczną). Ustawą z 12 VI 1919 r. ustanowiono tymczasowy dodatek do poborów zarówno oficerów, jak i żołnierzy Wojska Polskiego, ustalając dodatki rodzinne (dla wojskowych żonaty) w wysokości 120—200 marek polskich na żonę i 30—40 marek polskich na każde dziecko²⁰, z zastrzeżeniem, iż przepisy ustawy obowiązują od 1 IV 1919 r., do czasu „ostatecznego uregulowania płac osób wojskowych łącznie z zaprowadzeniem nowej polskiej waluty”²¹. Przepisy te zostały uzupełnione ustawą z 20 II 1920 r., mocą której opowiadano rząd do przyznawania osobom wojskowym nadzwyczajnych dodatków drożyznianych, przysługujących od 1 I 1920 r.²² Ustawą z 29 V 1920 r. wprowadzono tymczasowe emerytury dla wojskowych, którzy na mocy przepisów emerytalnych byłych państw zaborczych nabyli prawo do świadczenia emerytalnego przed wstąpieniem do Wojska Polskiego, gdzie przeszli co najmniej 6 miesięcy i zostali przeniesieni w stan spoczynku.²³ Ustawę tę opatrzono szczegółowymi przepisami wykonawczymi (co do sposobu naliczania czasu służby wojskowej w armiach zaborczych) wydanymi przez Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Skarbu.²⁴ Ustawowo unormowano też tak incydentalne zagadnienie, jak płaca wojskowych zawieszonych w czynnościach służbowych lub odbywających kary sądowe czy też dyscyplinarne.²⁵ Rów-

¹⁹ Ustawa tymczasowa z 29 X 1920 r. o uposażeniu osób wojskowych (Dz.U.RP nr 106, poz. 699).

²⁰ Ustawa z 12 VI 1919 r. o tymczasowym dodatku do poborów oficerów i żołnierzy i o dodatkach dla ich rodzin (Dz.P.PP nr 47, poz. 322).

²¹ Art. 1 ustawy.

²² Ustawa z 20 II 1920 r. w sprawie przyznania osobom wojskowym nadzwyczajnych dodatków drożyznianych (Dz.U.RP nr 20, poz. 105).

²³ Ustawa z 29 V 1920 r. o tymczasowych emeryturach wojskowych (Dz.U.RP nr 47, poz. 286).

²⁴ Przepisy wykonawcze do ustawy z 29 V 1920 r. „o tymczasowych emeryturach wojskowych”, wydane przez Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Skarbu (Dz.U.RP nr 79, poz. 530).

²⁵ Ustawa z 9 VII 1920 r. o płacy wojskowych zawieszonych w czynnościach służbowych oraz odbywających kary sądowe lub dyscyplinarne (Dz.U.RP nr 61, poz. 384).

nież w drodze ustawy uregulowano kwestię bytu rodzin mężczyzn pełniących ochotniczą lub obowiązkową służbę wojskową, powierzając opiekę nad nimi przez czas trwania służby państwu i gminom (które wypłacały zasiłek pieniężny).²⁶ Rozporządzeniem Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. rodzinom tych osób przyznano zasiłki wojskowe i doraźne zapomogi, ustalając krąg uprawnionych: żonom (także w separacji), ślubnym i nieślubnym dzieciom, rodzicom (w tym nieślubnej matce).²⁷

Do wymienionych rozporządzeń wydano przepisy wykonawcze Ministra S. Wojsk w porozumieniu z Ministrem Skarbu, Ministrem S. Wewn. i Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej.²⁸ Odrębnie unormowano sytuację wdów i sierot po wojskowych Wojska Polskiego. Postanowiono, iż wdowy i sieroty po oficerach, urzędnikach wojskowych i szeregowych Wojska Polskiego, poległych lub zmarłych po 1 XI 1918 r. wskutek działań wojennych otrzymują zaopatrzenie miesięczne w wysokości 15—100 marek polskich.²⁹ Wysokość przyznanego zaopatrzenia zmieniło rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 6 VIII 1920 r.³⁰, a tryb jego przyznawania oraz obowiązki urzędowe wynikające ze śmierci wojskowego ustalono rozporządzeniem wykonawczym Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Skarbu. Wobec pogarszających się niezwykle szybko warunków życia, w szczególności wdów i sierot po wojskowych, ustawą z 15 VII 1920 r. postanowiono, iż pensje wdowie i sieroce, renty i tzw. dar z łaski wraz ze wszystkimi należnymi dodatkami drożyznianymi będą wypłacane w podwójnej wysokości.³¹ W ślad za tym rozporządzeniem Mini-

²⁶ Ustawa z 15 VII 1920 r. o zabezpieczeniu bytu rodzinom osób pełniących ochotniczą lub obowiązkową służbę wojskową (Dz.U.RP nr 62, poz. 403).

²⁷ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 20 VI 1920 r. w przedmiocie doraźnych zapomóg dla rodzin ochotników (Dz.U.RP nr 63, poz. 417); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. o zasiłkach wojskowych dla rodzin osób pełniących służbę w Wojsku Polskim z poboru i ochotniczo (Dz.U.RP nr 63, poz. 418).

²⁸ Rozporządzenie wykonawcze Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Skarbu, Ministrem S. Wewn. i Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej do rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. o zasiłkach wojskowych dla rodzin osób pełniących służbę w WP z poboru i ochotniczo (Dz.U.RP nr 80, poz. 537).

²⁹ Ustawa z 27 V 1919 r. o tymczasowym zaopatrzeniu wdów i sierot po wojskowych Wojska Polskiego (Dz.P.PP nr 43, poz. 308).

³⁰ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 6 VIII 1920 r. w sprawie zmiany ustawy z 27 V 1919 r. o tymczasowym zaopatrzeniu wdów i sierot po wojskowych Wojska Polskiego (Dz.U.RP nr 75, poz. 519).

³¹ Rozporządzenie wykonawcze Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Skarbu do rozporządzenia Rady Obrony Państwa w sprawie zmiany ustawy o tymczasowym zaopatrzeniu rodzin po wojskowych (Dz.U.RP nr 98, poz. 654). Ustawa z 15 VII 1920 r. w przedmiocie rozciągnięcia obowiązujących przepisów o nadzwyczajnych dodatkach drożyznianych dla emerytów cywilnych oraz wdów i sierot po nich na emerytów wojskowych oraz wdowy i sieroty po nich (Dz.U.RP nr 67, poz. 452).

strów S. Wojsk. i Skarbu rozszerzono krąg uprawnionych.³² W lutym 1920 r. wprowadzono dodatkowe świadczenia dla wdów i sierot oraz inwalidów wojennych nazwane „nadzwyczajnym dodatkiem drożyznianym”³³, którego wysokość ulegała kilkakrotnym zmianom. Ustalając tymczasowo zakres świadczeń emerytalnych i rentowych dla wojskowych ustanowiono stałą pensję dla weteranów powstań 1831, 1848 i 1863 r. oraz pozostałych po nich wdów, począwszy od 1 VII 1919 r.³⁴ W celu przeprowadzenia czynności związanych z ustaleniem tychże uprawnień utworzono specjalną Komisję Kwalifikacyjną.³⁵

ADMINISTRACJA TERYTORIALNA WOJSKOWA I ADMINISTRACJA CYWILNA KRESÓW WSCHODNICH

W marcu 1919 r. nastąpił podział terytorium państwa na obszar krajowy i frontowy. Granica między tymi obszarami pozostawała płynna i zależała od rozwoju sytuacji na froncie.³⁶ W latach 1919—1920 na obszarze wojennym były dwa typy wyższych dowództw: front i armia. Pojęcie frontu, chronologicznie wcześniejsze, wykształciło się w toku działań wojennych — w początkach 1919 r. Podział linii frontu na szereg frontów, których dowódcy podlegali bezpośrednio Naczelnemu Dowództwu wytworzył się dość przypadkowo. W czerwcu 1919 r. definitywnie usta-

³² Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. w porozumieniu z Ministrem Skarbu w sprawie wykonania ustawy z 15 VII 1920 r. (Dz.U.RP nr 103, poz. 689).

³³ Ustawa z 4 II 1920 r. o przyznaniu dla byłych wojskowych armii rosyjskiej i austriackiej, jak też wdów i sierot po nich nadzwyczajnego dodatku drożyznianego do zasiłków emerytalnych (Dz.U.RP nr 13, poz. 68); ustawa z 9 VII 1920 r. w sprawie uzupełnienia ustawy z 26 III 1920 r. w przedmiocie nadzwyczajnego dodatku do tymczasowych zasiłków dla inwalidów wojskowych (Dz.U.RP 1920, nr 61, poz. 385); rozporządzenie Ministra S. Wojsk. i Ministra Skarbu w wykonaniu ustawy z 4 II 1920 r. (Dz.U.RP nr 49, poz. 303); rozporządzenie wykonawcze Ministra b. Dzielnicy Pruskiej w porozumieniu z Ministrem S. Wojsk i Ministrem Skarbu w przedmiocie nadzwyczajnego dodatku do rent inwalidów WP na obszarze b. Dzielnicy Pruskiej (Dz.U.RP nr 99, poz. 662).

³⁴ Ustawa z 2 VIII 1919 r. o stałej pensji dla weteranów powstania 1831 r. i 1863 r. (Dz.P.PP nr 65, poz. 397); ustawa z 8 VI 1920 r. zmieniająca przepis art. 2 ustawy z 18 XII 1919 r. w przedmiocie rozszerzenia ustawy z 2 VIII 1919 r. o stałej pensji dla weteranów z r. 1831 i r. 1863 także na weteranów z r. 1848 (Dz.U.RP nr 50, poz. 305).

³⁵ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk i Ministra Skarbu w przedmiocie wykonania ustawy z 2 VIII 1919 r. o stałej pensji dla weteranów powstania 1831 r. i 1863 r. (Dz.U.RP nr 91, poz. 495).

³⁶ M. Szczepkowski: *Zarys organizacji Wojska Polskiego w latach 1918—1920*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, nr 3—4, s. 10, przypis 26.

lono nazwy frontów oraz ich podział. Ogniwem pośrednim pomiędzy dowództwem frontu a jednostkami bojowymi były grupy operacyjne.³⁷

Armie wprowadzone wiosną 1920 r. nie miały stałej organizacji, były tworzone i rozwiązywane w miarę potrzeb, a z dowództw armii tworzone zarówno dowództwa frontów, jak i grup operacyjnych. Zasadnicza różnica między armią a grupą operacyjną polegała na tym, że armia miała odrębną służbę kwatermistrzowską.³⁸

W maju 1920 r. nastąpiła restytucja frontów, które grupowały w tym czasie po kilka armii. W lipcu 1920 r. utworzono 3 fronty: północny, środkowy i południowy. Po bitwie warszawskiej działalność frontów powoli zanikała. We wrześniu 1920 r. nastąpiła likwidacja frontu środkowego i południowego, natomiast front północny został zlikwidowany po zakończeniu działań bojowych.³⁹

W marcu 1919 r. zaplecze frontu zorganizowano w postaci Dowództw Obszarów Etapowych (DOE). Początkowo odgrywały one rolę kwatermistrzostw dla grup operacyjnych. Po wyłączeniu z DOE służb kwatermistrzowskich pozostały im jedynie funkcje administracyjno-wojskowe. W marcu 1920 r. każda z nowo tworzonych armii otrzymała jedno Dowództwo Obszarów Etapowych.⁴⁰ Latem 1920 r., w związku z przeniesieniem działań bojowych do centrum kraju, DOE zostały zlikwidowane, a następnie przywrócone po 1 IX 1920 r., po przesunięciu się linii frontu na wschód.

Inaczej sytuacja wyglądała na ziemiach ukraińskich zajętych przez Wojsko Polskie. W maju 1920 r. po sukcesach wyprawy kijowskiej utworzono Dowództwo Etapów Wojska Polskiego na Ukrainie, do którego zadań należało: a) zabezpieczenie tyłów wojsk polskich oraz zaopatrzenie; b) eksploatacja Ukrainy uwzględniająca cele polskie; c) kontrola i pomoc przy tworzeniu administracji ukraińskiej. Dowództwo Etapów WP na Ukrainie praktycznie nie rozpoczęło działalności, gdyż w czerwcu 1920 r. zostało rozwiązane.⁴¹

Obszar kraju po zlikwidowaniu w listopadzie 1918 r. inspektorów lokalnych dzielił się na 5 dowództw okręgów generalnych. Były to: Dowództwo Okręgu Generalnego I Warszawa z okręgami wojskowymi warszawskim, siedleckim, ciechanowskim i łomżyńskim. Dowództwo Okręgu Generalnego II Lublin z okręgami wojskowymi lubelskim i bialsko-podla-

³⁷ *Ibid.*, s. 12.

³⁸ *Ibid.*, ss. 12–13.

³⁹ Nazwy frontów ulegały licznym zmianom i były następujące: front gen. Szeptyckiego, front północno-wschodni, front północny, front na Ukrainie, front południowo-zachodni, front środkowy i front południowy.

⁴⁰ 6 Armia—DOE Tarnopol, 2 Armia—DOE Równe, 4 Armia—DOE Mińsk, 1 Armia—DOE Mołodeczno. Nie utworzono DOE Wilno dla 7 Armii.

⁴¹ S z c z e p k o w s k i: *op. cit.*, s. 14.

skim, Dowództwo Okręgu Generalnego III Kielce z okręgami wojskowymi radomskim, kieleckim, piotrkowskim i częstochowskim, Dowództwo Okręgu Generalnego IV Łódź z okręgami wojskowymi łódzkim, kaliskim, łowickim i wrocławskim, Dowództwo Okręgu Generalnego V Kraków z okręgami krakowskim i przemyskim. Ponadto w ramach kształtującego się DO Gen. Kraków powstały nowe okręgi wojskowe: śląski, podhalański, tarnowski, wadowicki, rzeszowski i będziński.⁴² Na mocy rozkazu Naczelnego Dowództwa WP powołano DO Gen. Wilno, a rozkazem z 5 VI 1919 r. utworzono DO Gen. Lwów z siedzibą w Przemyslu, którego kompetencje rozciągnięto na powiaty: zborowski, trembowelski, tarnopolski, sokolski, czartkowski i husiatyński. Dnia 13 VIII 1919 r. zorganizowano Dowództwo Okręgu Generalnego Pomorze z siedzibą w Inowrocławiu, następnie w Grudziądzu, a 19 VIII 1919 r. powołano DO Gen. Grodno, zlikwidowane 9 VIII 1920 r. w związku z ewakuacją wojsk polskich, a reaktywowane 4 XII 1920 r. Istniejące Dowództwo Główne Wojska Polskiego b. zaboru pruskiego 15 XI 1919 r. przekształcono w Dowództwo Okręgu Generalnego Poznań, a 5 VII 1920 r. ekspozyturę DO Gen. Lublin w Kowlu przekształcono w Wołyński Okręg Wojskowy z siedzibą w Łucku, następnie zaś — w DO Gen. Równe z tymczasową siedzibą w Kowlu.⁴³

Dekret Naczelnika Państwa z 8 II 1919 r. z chwilą rozpoczęcia operacji wojsk polskich na ziemiach Litwy i Białorusi rozciągał na te tereny zarząd wojskowy. W celu wprowadzenia stanu normalnej okupacji wojennej Rada Ministrów 12 V 1919 r. uchwaliła zasady, zatwierdzone w tym samym dniu przez Naczelnego Wodza. Rozkaz Naczelnego Wodza ustalał organizację zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez Wojsko Polskie, stojąc na stanowisku formalnym zajęcia obszarów wschodnich *manu militari*. Administracja (tzw. zarząd cywilny) miała charakter tymczasowy i obejmowała terytorium poddane okupacji wojennej.⁴⁴ Zarząd cywilny oddano w ręce Komisarza Generalnego przy Naczelnym Dowództwie Wojsk Polskich, którego mianował i odwoływał Naczelnny Wódz na wniosek Prezydenta Ministrów. Komisarz Generalny posiadał władzę ustawodawczą i administracyjną, ustalał preliminarze wydatków i dochodów, mianował urzędników, zarządzał wybory do ciał samorządowych i reprezentował Naczelnne Dowództwo w sprawach admi-

⁴² M. Wrzosek: *Wojsko Polskie w dobie narodzin Drugiej Rzeczypospolitej 1918—1921*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864—1937*, Warszawa 1990, ss. 266—267.

⁴³ M. Wrzosek: *Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918—1921*, Białystok 1988, ss. 114—116; Szczepkowski: *op. cit.*, s. 15—16.

⁴⁴ C. Berezowski: *Powstanie Państwa Polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934, ss. 314—315.

nistracji przed władzami centralnymi. Ze sprawowania swego urzędu Komisarz Generalny odpowiadał przed Naczelnym Wodzem. Komisarz wykonywał swoje zadania przez komisariat generalny, naczelników okręgu, starostów i komisarzy zarządu cywilnego (w miastach), urzędy kontroli, organy sądowe, organy samorządu oraz przedstawiciele przy władzach centralnych i dowództwach grup wojskowych na terenie okupowanym.

Organizację i zadania komisariatu generalnego regulowało zarządzenie Komisarza Generalnego z 11 VII 1919 r.⁴⁵ Rozkazem Naczelnego Wodza z 29 V 1920 r. zniesiono odpowiedzialność Komisarza Generalnego przed władzami wojskowymi. Obecnie odpowiadał on za administrację Ziem Wschodnich (krajów okupowanych) przed Radą Ministrów.⁴⁶ Kompetencje ustawodawcze Komisarza Generalnego regulował rozkaz Naczelnego Wodza z 12 V 1919 r. Zgodnie z art. 3 lit. a tego rozkazu Komisarz Generalny wydawał rozporządzenia tymczasowe z mocą ustawy we wszystkich dziedzinach zarządu cywilnego, z wyjątkiem spraw wojskowych.⁴⁷

Polskie władze okupacyjne uregulowały sądownictwo w rozporządzeniu z 15 V 1919 r., stanowiąc, iż wymiar sprawiedliwości na obszarach wschodnich należy do właściwości sądów powszechnych bądź wojennych. Zarządzeniem z 5 IX 1919 r. powołano Sąd Apelacyjny w Wilnie.⁴⁸ Zgodnie z tymczasową ustawą miejską organem zarządzającym sprawami miejskimi był magistrat, składający się z burmistrza, zastępców i ławników mianowanych przez władze okupacyjne. Natomiast gmina wiejska, zgodnie z rozporządzeniem Komisarza Generalnego z 26 IX 1919 r., obejmowała wsie, zaścianki, kolonie, osady wiejskie i folwarki, połączone w jeden okręg administracyjny.⁴⁹

Rozkazem Naczelnego Wodza z 17 I 1920 r. utworzono Komisariat Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. Zarząd sprawował Naczelny Komisarz, mianowany przez Naczelnego Wodza. Do jego kompetencji należało: 1) wydawanie rozporządzeń z mocą ustawy w sprawie zarządu cywilnego ziem Wołynia; 2) sprawowanie władzy wykonawczej; 3) organizowanie władz sądowych; 4) obsadzanie urzędów sądowych i administracyjnych; 5) zarządzanie sprawami finansowymi.⁵⁰

⁴⁵ *Ibid.*, s. 315.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 316.

⁴⁷ Dz.Urz. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, nr 3, poz. 15, cyt. za Beresowskim: *op. cit.*, s. 316.

⁴⁸ Dz.Urz. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, nr 4, poz. 22, *ibid.*, s. 317.

⁴⁹ Gmina wiejska była samorządną jednostką terytorialną i osobą prawa publicznego, *ibid.*, s. 319.

⁵⁰ Dz.Urz. Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego nr 13, poz. 168; *ibid.*, s. 322.

Urzędy Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich oraz Naczelnego Komisarza Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego zniósł rozkaz Naczelnego Wodza z 9 IX 1920 r. Przy ponownej okupacji ziem wschodnich otrzymały one nazwę terenów przyfrontowych i etapowych, a zarząd tymczasowy na tych ziemiach sprawował Minister S. Wewn. W wykonaniu powierzonych mu uprawnień wydał rozporządzenie wykonawcze zasadniczo tymczasowo utrzymujące dotychczasowe przepisy zarządu cywilnego ziem wschodnich i zarządu cywilnego ziem Wołynia i frontu podolskiego.⁵¹

Na czas stanu oblężenia w mieście stołecznym Warszawie i powiatach ostrołęckim, ostrowskim, sokołowskim, węgrowskim, przasnyskim, mińskim, mazowieckim, mławskim, ciechanowskim, pułtuskim, rypińskim, sierpeckim, płockim, płońskim, błońskim i grójeckim, zgodnie z rozporządzeniem Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. i na podstawie rozporządzenia wykonawczego Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn., ustanowiono instytucję Gubernatora Wojskowego, któremu były bezwzględnie podporządkowane wszystkie władze wojskowe i cywilne.⁵²

SĄDOWNICTWO WOJSKOWE NADZWYCZAJNE ORAZ PRZEPISY KARNE I KARNO-ADMINISTRACYJNE

W związku z tworzeniem wewnętrznej struktury Wojska Polskiego, struktury sądownictwa powszechnego oraz stanowienia zasad odpowiedzialności obywateli Państwa Polskiego w ustawie z 29 VII 1919 r. postanowiono, iż w zakresie sądownictwa wojskowego stosowane będą, do czasu zaprowadzenia jednolitego ustawodawstwa sądowo-wojskowego, przepisy wojskowego kodeksu niemieckiego z r. 1872 i wojskowej ustawy postępowania karnego austriackiego z r. 1912. Do przestępstw pospolicznych zastosowano w sądownictwie wojskowym powszechnie ustawy karne materialne obowiązujące w poszczególnych dzielnicach.⁵³ Rozporządzenie Rady Ministrów z maja 1920 r. wprowadzało w życie te przepisy na całym obszarze Rzeczypospolitej.⁵⁴ Natomiast ustawa z 30 VI 1919 r. i roz-

⁵¹ Berezowski: *op. cit.*, s. 324.

⁵² Dziennik Zarządu Miasta Stołecznego Warszawy 1920, nr 76, ss. 5—6, nr 7, s. 2, cyt. za: *Zwycięstwo 1920, Warszawa wobec agresji bolszewickiej*, Paryż 1990, ss. 130, 133.

⁵³ Ustawa z 29 VII 1919 r. o tymczasowym sądownictwie wojskowym (Dz.P.PP nr 65, poz. 389).

⁵⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z 10 V 1920 r. w przedmiocie wprowadzenia w życie na obszarze Rzeczypospolitej ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z 5 VII 1912 (Dz.U.RP nr 59, poz. 368); rozporządzenie Rady Ministrów z 10 V 1920 r. w przedmiocie wprowadzenia w życie Wojskowego Kodeksu Karnego (Dz.U.RP nr 59, poz. 369).

porządzenie Rady Obrony Państwa wprowadziły sądy doraźne najpierw w b. zaborze rosyjskim, a następnie w b. zaborze austriackim i b. zaborze pruskim.⁵⁵

Za przepisy czasu wojny lat 1919—1920 należy uznać ustawy o odpowiedzialności osób wojskowych za przestępstwa z chęci zysku, przewidujące karę śmierci oraz karę od 4 do 10 lat domu karnego (więzienia)⁵⁶, o karach za pogwałcenie przepisów o powszechnym obowiązku obrony⁵⁷ oraz zwalczaniu lichwy wojennej⁵⁸. Do walki z przestępstwami przy obrocie artykułami powszechnego użytku mocą tejsze ustawy w siedzibach sądów okręgowych utworzono okręgowe urzędy do walki z lichwą oraz Główny Urząd do Walki z Lichwą z siedzibą w Warszawie. Rozporządzenie Ministra Apropowizacji wprowadziło tryb postępowania administracyjnego w urzędach walki z lichwą.⁵⁹ Podobny charakter miało rozporządzenie Rady Obrony Państwa o ustanowieniu kary aresztu, więzienia lub kary grzywny za występki obrazy Naczelnika Państwa przez uwłaczające jego czci mowy, okrzyki, groźby oraz rozpowszechnianie tej treści pism, druków, rysunków lub innych utworów.⁶⁰

SWIADCZENIA WOJENNE (RZECZOWE I OSOBISTE)

Pierwszą ustawą o świadczeniach na rzecz wojska, uchwaloną przez Sejm Ustawodawczy, była ustawa z 8 IV 1919 r. o dostarczaniu mieszkań na potrzeby wojska, mocą której do dostarczenia pomieszczeń dla oficerów i urzędników państwowych zostały zobowiązane zarządy gmin miej-

⁵⁵ Ustawa z 30 VI 1919 r. o sądownictwie doraźnym (Dz.P.PP nr 55, poz. 341); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. w przedmiocie sądów doraźnych w b. zaborze rosyjskim (Dz.U.RP nr 61, poz. 392); rozporządzenia Rady Ministrów z 8 VII 1920 r. i 21 VII 1920 r. w przedmiocie utrzymania na czas dalszy sądów doraźnych w okręgu sądu apelacyjnego warszawskiego i lubelskiego (Dz.U.RP nr 61, poz. 395, poz. 396); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 30 VII 1920 r. w przedmiocie wojskowego sądownictwa doraźnego (Dz.U.RP nr 71, poz. 479).

⁵⁶ Ustawa z 1 VIII 1919 r. o odpowiedzialności osób wojskowych za przestępstwa z chęci zysku (Dz.P.PP nr 64, poz. 386).

⁵⁷ Ustawa z 20 II 1920 r. w przedmiocie kar za pogwałcenie przepisów dotyczących powszechnego obowiązku służby wojskowej (Dz.U.RP nr 20, poz. 104); rozporządzenie ROP z 11 VIII 1920 r. w przedmiocie utraty obywatelstwa Państwa Polskiego wskutek niespełnienia obowiązku służby wojskowej (Dz.U.RP nr 81, poz. 540).

⁵⁸ Ustawa z 2 VII 1920 r. o zwalczaniu lichwy wojennej (Dz.U.RP nr 67, poz. 449).

⁵⁹ Rozporządzenie Ministra Apropowizacji w sprawie trybu postępowania w Urzędach Walki z Lichwą (Dz.U.RP nr 95, poz. 627).

⁶⁰ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 17 IX 1920 r. w przedmiocie kar za obrazę Naczelnika Państwa (Dz.U.RP nr 91, poz. 598).

skich i wiejskich.⁶¹ W ustawie przyjęto zasadę rekwirowania w pierwszym rzędzie mieszkań właścicieli stale nieobecnych, a w innych przypadkach — rekwirowania pokoi. Zgodnie z art. 12 ustawa posiadała moc obowiązującą na całym obszarze Państwa Polskiego na przeciąg 1 roku od dnia ogłoszenia.⁶² Ustawą z 23 IV 1920 r. moc obowiązująca ustawy została przedłużona na 1 rok, licząc od 12 IV 1920 r.⁶³ Następnie rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 22 IX 1920 r. rozciągnęło moc obowiązującą ustawy na ziemie b. zaboru pruskiego.⁶⁴

W celu ustalenia i oszacowania strat wojennych ustawą z 10 V 1919 r. powołano Główny Urząd Likwidacyjny, komisje szacunkowe: główną i miejscowe, nie przesadzając ewentualnego wynagradzania strat wojennych przez państwo.⁶⁵ Przy komisjach wszystkich stopni utworzono z ramienia Głównego Urzędu Likwidacyjnego — jako organy wykonawcze — kancelarie.⁶⁶

Całokształt zagadnień związanych ze świadczeniami ludności na wypadek wojny regulowały ustawy o rzeczowych i osobistych świadczeniach wojennych. Ustawa z 11 IV 1919 r. o rzeczowych świadczeniach wojennych⁶⁷ ustalała w czasie trwania wojny prawo państwa do żądania od ludności świadczeń wojennych, a w szczególności odpłatnego odstępowania prawa własności lub prawa użytkowania ruchomości i nieruchomości potrzebnych (bezpośrednio lub pośrednio) do celów zaopatrzenia armii lub obrony państwa. Wynagrodzenie za świadczenia wojenne było wypłacane gotówką, a w przypadku niemożności natychmiastowej zapłaty wydawano kwity rekwizycyjne. Osoby winne uchylania się od obowiązku świadczeń wojennych oprócz konfiskaty przedmiotów podlegających obowiązkowemu świadczeniu były karane w trybie administracyjnym karą aresztu do 1 roku lub grzywną w kwocie do 100 000 marek polskich.⁶⁸ Natomiast rekwizycje przeprowadzane niezgodnie z przepisami ustawy winny być traktowane jako „nadużycie władzy urzędowej”. Ustawa ta obowiązywała w okresie 1 roku od dnia ogłoszenia, tj. od 17 IV 1919 r.⁶⁹ Ustawą z 28 X 1919 r. ustalono, iż żądanie świadczeń wojennych następuje w drodze nakazów rekwizycyjnych wydanych przez właściwe urzę-

⁶¹ Dz.P.PP nr 31, poz. 262.

⁶² Art. 2, 3 i 12 ustawy.

⁶³ Dz.U.RP nr 37, poz. 211.

⁶⁴ Dz.U.RP nr 92, poz. 609.

⁶⁵ Ustawa z 10 V 1919 r. o ustalaniu i oszacowaniu świadczeń i strat wojennych (Dz.P.PP nr 41, poz. 298).

⁶⁶ Art. 12 ustawy.

⁶⁷ Dz.P.PP nr 32, poz. 264.

⁶⁸ Art. 9, 10, 15 ustawy.

⁶⁹ Art. 15 ust. 3, 17 ustawy.

dy administracyjne na podstawie zapotrzebowań władz wojskowych.⁷⁰ W związku z toczącą się wojną ustawą z 23 IV 1920 r. przywrócono moc obowiązującą ustawie z 11 IV 1919 r. na czas 1 roku, poczynając od 17 IV 1920 r.⁷¹ Ponadto rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 15 VII 1920 r. rozszerzyło krąg podmiotów uprawnionych do rekwizycji, ustalając, iż żądanie świadczeń może nastąpić na podstawie nakazów rekwizycyjnych wydanych przez władze wojskowe za pośrednictwem terytorialnie właściwego urzędu gminnego.⁷²

W wykonaniu ustawy wydano szereg rozporządzeń wykonawczych, w szczególności dotyczących świadczenia wyrobów tekstylnych i nieprzetworzonych surowców oraz poboru koni. Rozporządzeniem Ministerstwa S. Wojsk. i Ministerstwa S. Wewn. w porozumieniu z Ministerstwem Handlu i Przemysłu z 29 IV 1919 r. zarządzono obowiązek świadczenia wyrobów tekstylnych oraz surowców, półfabrykatów i surogatów tychże wyrobów, z wyłączeniami określonymi w rozporządzeniu z 22 III 1920 r.⁷³, a rozporządzeniem Ministrów S. Wojsk. i S. Wewn. rozszerzono zakres świadczeń na skóry surowe i wyprawione, wyroby skórzane i wszelkie wyroby kuśnierskie.⁷⁴ Rozporządzeniem Rady Ministrów z 30 VIII 1920 r. zakazano przefarbowywania tychże artykułów, podlegających rekwizycji.⁷⁵

Rozporządzeniem Ministrów S. Wojsk. i S. Wewn. w sprawie poboru koni z 26 VII 1919 r. wprowadzono kartę pobrania konia oraz ustalono ceny⁷⁶, których obowiązywanie przedłużono stosownymi rozporządzeniami na r. 1920⁷⁷. Rozporządzeniem z 13 VII 1920 r. zmieniono wcześniej

⁷⁰ Ustawa z 28 X 1919 r. w sprawie zmiany ustawy o rzeczowych świadczeniach wojennych z 11 IV 1919 r. (Dz.U.RP nr 86, poz. 470).

⁷¹ Ustawa z 23 IV 1920 r. w przedmiocie przywrócenia mocy obowiązującej i częściowej zmiany ustawy z 11 IV 1919 r. o rzeczowych świadczeniach wojennych (Dz.U.RP nr 37, poz. 213).

⁷² Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 15 VII 1920 r. o wydawaniu bezpośrednich nakazów rekwizycyjnych przez władze wojskowe — uzupełnienie do ustawy z 28 X 1919 r. (Dz.U.RP nr 62, poz. 407).

⁷³ Rozporządzenie z 29 IV 1919 r. (Mon. Pol. nr 98); rozporządzenie z 22 III 1920 r. Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. w porozumieniu z Ministerstwem Handlu i Przemysłu w przedmiocie obowiązku świadczeń wojennych (Dz.U.RP nr 29, poz. 172).

⁷⁴ Rozporządzenie z 22 III 1920 r. Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. w sprawie wprowadzenia obowiązku świadczeń wojennych (Dz.U.RP nr 30, poz. 177).

⁷⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 VIII 1920 r. w przedmiocie zakazu przefarbowywania tkanin podlegających rzeczowym świadczeniom wojennym (Dz.U.RP nr 97, poz. 637).

⁷⁶ Mon. Pol. nr 182 z 14 VIII 1919 r.

⁷⁷ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. w sprawie przedłużenia terminu obowiązywania cen, ustanowionych w art. VII rozporządzenia o po-

obowiązujące przepisy wykonawcze o poborze koni, przystosowując je do istniejących potrzeb⁷⁸ w warunkach wojennych.

Ustawa z 25 VII 1919 r. o osobistych świadczeniach wojennych dawała prawo władzom państwowym w czasie trwania wojny do pociągania przymusowo ludności (za wynagrodzeniem) do świadczeń, robót, usług bezpośrednio związanych z potrzebami armii i obrony państwa. Do świadczeń tych byli zobowiązani wszyscy zdolni do pracy obywatele Państwa Polskiego w wieku od 17 do 50 lat, płci obojga, nie powołani do służby wojskowej.⁷⁹ Osoby uchylające się od osobistych świadczeń wojennych były karane w trybie administracyjnym karą aresztu do 6 miesięcy lub grzywny do 10 000 marek polskich.⁸⁰ Szczegółowy tryb wykonania ustawy — zakres świadczeń, warunki świadczeń, wynagrodzenie oraz koszty związane z pracą poza miejscem zamieszkania — ustalono w rozporządzeniu wykonawczym Ministrów S. Wojsk. i S. Wewn. z 29 VII 1920 r.⁸¹, obowiązującym również na obszarze b. Dzielnicy Pruskiej⁸². Odrębnie uregulowano wynagrodzenie powołanych do osobistych świadczeń wojennych lekarzy, rygorozantów, studentów medycyny, lekarzy dentystów.⁸³

Z uwagi na powagę chwili szereg dalszych szczegółowych postanowień co do świadczeń ludności zawarto w rozporządzeniach Rady Obrony Państwa. W rozporządzeniu z 20 VII 1920 r. (wraz z przepisami wykonawczymi Ministra S. Wewn. z 4 VIII 1920 r.) określono szczegółowo obowiązek

---

borze koni z 26 VII 1919 r. (Dz.U.RP nr 21, poz. 116); rozporządzenie Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. w przedmiocie zmiany rozporządzenia w sprawie poboru koni z 26 VII 1919 r. (Dz.U.RP nr 42, poz. 256).

⁷⁸ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. w przedmiocie zmiany rozporządzenia w sprawie poboru koni z 26 VII 1919 r. (Dz.U.RP nr 56, poz. 351).

⁷⁹ Ustawa z 25 VII 1919 r. o osobistych świadczeniach wojennych (Dz.U.RP nr 67, poz. 401).

⁸⁰ Art. 20 ustawy.

⁸¹ Rozporządzenie wykonawcze Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. z 29 VII 1920 r. o osobistych świadczeniach pieniężnych (Dz.U.RP nr 64, poz. 428).

⁸² Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. i Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z 18 VIII 1920 r. w sprawie mocy obowiązującej postanowień rozporządzenia wykonawczego Ministra S. Wojsk. i Ministra S. Wewn. do ustawy z 25 VII 1919 r. o osobistych świadczeniach wojennych na obszarze b. Dzielnicy Pruskiej (Dz.U.RP nr 81, poz. 549).

⁸³ Rozporządzenia Ministrów S. Wojsk., Skarbu oraz Ochrony Pracy i Opieki Społecznej z 2 X 1920 r. w przedmiocie wynagradzania lekarzy, lekarek, rygorozantów, rygorozantek medycyny, studentów, studentek medycyny, tudzież osób posiadających wyszkolenie sanitarne, powołanych do osobistych świadczeń wojennych (Dz.U.RP nr 17, poz. 87 i Dz.U.RP nr 94, poz. 624 z r. 1920); rozporządzenie Ministrów S. Wojsk., Skarbu oraz Pracy i Opieki Społecznej z 13 II 1920 r. i z 11 X 1920 r. w przedmiocie wynagradzania lekarzy dentystów i lekarek dentystek powołanych do osobistych świadczeń wojennych (Dz.U.RP nr 94, poz. 636).

osobistych i rzeczowych świadczeń przy akcji ewakuacyjnej.⁸⁴ Następnie rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 25 VIII 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska ustalało, iż wymienione ilości przedmiotów zaopatrzenia będą dostarczane w ciągu 20 dni od daty ogłoszenia rozporządzenia (7 IX 1920 r.) przez samorządy gmin wiejskich i miejskich.⁸⁵ Rozporządzeniem wykonawczym z 25 VIII 1920 r. określono ilość dostarczonych przedmiotów zaopatrzenia wojska objętych daniną przez poszczególne województwa i były dzielnice pruską i austriacką, a ustawą z 26 XI 1920 r. zmieniono obowiązek świadczenia przedmiotów w naturze (wobec niemożności ich dostarczenia) na ekwiwalent w gotówce.⁸⁶ Natomiast w celu usprawnienia całości akcji ewakuacyjnej rozporządzeniem Rady Obrony Państwa z 6 VIII 1920 r. powołano Centralną Komisję Ewakuacyjną.⁸⁷ Koordynacją zaopatrzenia wojska zajmował się utworzony przy Ministrze S. Wojsk. Główny Urząd Zaopatrzenia Armii, który obok wyżej wspomnianej funkcji współdziałał przy uruchamianiu i rozwoju przemysłu produkującego na potrzeby wojska oraz rozdzielał zamówienia firmom krajowym i zawierał umowy w imieniu rządu z fabrykami, zapewniając im produkcję nastawioną na potrzeby armii. Do Głównego Urzędu Zaopatrzenia Armii został wówczas wcielony istniejący wcześniej Urząd Zaopatrzenia Techniczno-Wojskowego przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu.⁸⁸

PORZĄDEK I BEZPIECZEŃSTWO PUBLICZNE PAŃSTWA

Już 2 I 1919 r. dekret Naczelnika Państwa o wprowadzeniu stanu wyjątkowego ustalał, iż Rada Ministrów na wniosek Ministra S. Wewn. może wprowadzić stan wyjątkowy na czas dłuższy niż 3 miesiące w każdej miejscowości, gdzie ze względu na bezpieczeństwo publiczne okaże się

⁸⁴ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. w przedmiocie pociągania ludności do osobistych i rzeczowych świadczeń przy akcji ewakuacyjnej (Dz.U.RP nr 64, poz. 425); przepisy wykonawcze Ministra S. Wewn. z 4 VIII 1920 r. (Dz.U.RP nr 71, poz. 488).

⁸⁵ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 25 VIII 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska (Dz.U.RP nr 86, poz. 570).

⁸⁶ Rozporządzenie wykonawcze do rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 25 VIII 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska (Dz.U.RP nr 86, poz. 571); ustawa z 26 XI 1920 r. w przedmiocie częściowej zmiany rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 25 VIII 1920 r. o jednorazowej daninie na potrzeby wojska (Dz.U.RP nr 112, poz. 740).

⁸⁷ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 6 VIII 1920 r. w przedmiocie powołania do życia Centralnej Komisji Ewakuacyjnej — CKE (Dz.U.RP nr 73 poz. 499).

⁸⁸ Ustawa z 11 IV 1919 r. (Dz.P.PP nr 32, poz. 265).

to nieodzowne. Z chwilą ogłoszenia stanu wyjątkowego Ministrowi S. Wewn. (wyznaczonemu komisarzowi) przysługiwały środki nadzwyczajne.⁸⁰

W tym samym dniu został wydany dekret Naczelnika Państwa⁹⁰, zgodnie z którym w wypadkach wyjątkowych, „[...] gdy porządek publiczny okaże się niedostatecznie zabezpieczony [...]” może być użyte wojsko.⁹¹ Już 6 I 1919 r. rozporządzeniem Rady Ministrów, na podstawie art. 1 dekretu Naczelnika Państwa z 2 I 1919 r., wprowadzono w mieście stołecznym Warszawie oraz w powiecie warszawskim stan wyjątkowy na 3 miesiące, tworząc na tym obszarze doraźne sądy wojskowe, którym podlegały wszystkie sprawy karne.⁹² Stan wyjątkowy 2 IV 1919 r. rozszerzono na obszar b. Królestwa Kongresowego.⁹³ W kwietniu tegoż roku również rozporządzenie Rady Ministrów sprecyzowało szczegółowo sposób użycia wojska w celu zabezpieczenia porządku publicznego, kategorycznie stanowiąc, iż użycie wojska do pomocy władzom cywilnym mogło nastąpić tylko wówczas, gdy znajdujące się w ich dyspozycji siły okazały się niewystarczające i jedynie w wypadkach taksatywnie wymienionych w tym rozporządzeniu.⁹⁴

Kompleksowo sprawy związane z bezpieczeństwem i porządkiem publicznym państwa uregulowała dopiero ustawa z 25 VII 1919 r. stanowiąc, iż w czasie wojny na wniosek Ministra S. Wewn. i na okres nie przekraczający 3 miesięcy (oznaczony) Rada Ministrów mogła upoważnić go do wydawania zarządzeń wyjątkowych ograniczających prawa obywatelskie, terytorialnie ograniczonych do obszaru b. zaboru rosyjskiego lub poszczególnych jego miejscowości, szczegółowo określając, czego dotyczyć mogą wydane zarządzenia⁹⁵ (art. 2 ustawy). Mocą tejże ustawy uchylono dotychczas obowiązujące dekrety Naczelnika Państwa z 2 I 1919 r. i 7 II 1919 r.⁹⁶

Do cytowanej ustawy w roku następnym wydano szereg rozporządzeń Rady Ministrów, Ministra S. Wewn. oraz kierownika Ministerstwa

⁸⁰ Dz.P.PP nr 1, poz. 79.

⁹⁰ Dz.P.PP nr 1, poz. 80.

⁹¹ Art. 1 dekretu.

⁹² Rozporządzenie Rady Ministrów z 6 I 1919 r. w przedmiocie wprowadzenia stanu wyjątkowego w st. m. Warszawie i powiecie warszawskim (Dz.P.PP nr 2, poz. 82).

⁹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z 1 IV 1919 r. o wprowadzeniu na 3 miesiące stanu wyjątkowego na obszarze b. Królestwa Kongresowego (Dz.P.PP nr 23, poz. 249).

⁹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z 18 IV 1919 r. o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego (Dz.P.PP nr 35, poz. 276).

⁹⁵ Ustawa z 25 VII 1919 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny (Dz.P.PP nr 61, poz. 364).

⁹⁶ Art. 9 ustawy.

S. Wewn. szczegółowo normujących poszczególne gałęzie życia publicznego. W rozporządzeniu Rada Ministrów upoważniła Ministra S. Wewn. do wydawania zarządzeń wyjątkowych na dalsze 3-miesięczne okresy na terenie b. zaboru rosyjskiego.⁹⁷

Jednocześnie rozszerzono terytorialnie zakres tych uprawnień na miasto Łódź i powiaty będziński, częstochowski, błoński, opatowski, augustowski, sejneński⁹⁸, miasto Lublin i powiat lubelski, puławski i chełmski⁹⁹, miasto Radom i powiat radomski¹⁰⁰, wszędzie do 2 VIII 1920 r.¹⁰¹. Natomiast kierownik w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, J. Kuczyński, rozporządzeniami z 12 i 15 VII 1920 r. rozszerzył obowiązywanie tych przepisów na powiaty: brzeziński, łódzki, wieluński, łaski, piotrkowski, białostocki, bielski, sokołowski, tomaszowski, hrubieszowski, włodawski, konstantynowski, łukowski, puławski, siedlecki i zamojski, włocławski, grójecki, rawski, pułtuski, płocki, mławski, lipnowski i ciechanowski, płoński, łowicki, łomżyński, augustowski, rypiński, sierpecki i przasnyski również do 2 VII 1920 r.¹⁰²

W wykonaniu ustawy i w związku z toczącymi się działaniami wojennymi rozporządzenie kierownika Ministerstwa S. Wewn., J. Kuczyńskiego, z 20 VII 1920 r. wprowadziło na terenie b. zaboru rosyjskiego zakaz koncertów i popisów muzycznych w restauracjach, kawiarniach, cukierniach i jadłodajniach, zawiesiło funkcjonowanie kabaretów, sal tańca, sal weselnych, zabroniło urządzania zabaw tanecznych w lokalach prywatnych. Zakazy te uchylał pkt 1 rozporządzenia Ministra S. Wewn. z 13 IX 1920 r.¹⁰³ Jednocześnie wydano przepisy w kwestiach istotniejszych (wy-

⁹⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 I 1920 r. w przedmiocie upoważnienia Ministra S. Wewn. do wydawania na całym obszarze b. zaboru rosyjskiego zarządzeń wyjątkowych (Dz.U.RP nr 9, poz. 54).

⁹⁸ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 2 II 1920 r. o przedłużeniu mocy... (Dz.U.RP nr 11, poz. 65).

⁹⁹ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 10 III 1920 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i porządku publicznego (Dz.U.RP nr 21, poz. 121).

¹⁰⁰ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 12 III 1920 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny (Dz.U.RP nr 22, poz. 124).

¹⁰¹ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. z 30 IV 1920 r. w przedmiocie przedłużenia... (Dz.U.RP nr 36, poz. 209).

¹⁰² Rozporządzenia Kierownika Ministerstwa S. Wewn. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego z: 7 VII 1920 r. (Dz.U.RP nr 54, poz. 337); 12 VII 1920 r. (Dz.U.RP nr 55, poz. 344); 15 VII 1920 r. (Dz.U.RP nr 57, poz. 359); 18 VII 1920 r. (Dz.U.RP nr 60, poz. 380).

¹⁰³ Rozporządzenie z 20 VII 1920 r. (Dz.U.RP nr 60, poz. 382); rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 13 IX 1920 r. w przedmiocie uchylecia zakazu urządzania w restauracjach, kawiarniach itp. koncertów i popisów muzycznych (Dz.U.RP nr 89, poz. 593).

konawcze w stosunku do cytowanej ustawy): w przedmiocie uregulowania ruchu publicznego¹⁰⁴, urządzania pochodów i zebrań¹⁰⁵, dotyczące ograniczenia zużycia prądu elektrycznego¹⁰⁶, w sprawie ograniczenia urządzania przedstawień kinematograficznych w mieście stołecznym Warszawie¹⁰⁷.

Ostatecznie, już po podpisaniu preliminarzów pokojowych, po raz ostatni przedłużono obowiązywanie przepisów nadzwyczajnych na opisanym wyżej terytorium państwa na okres 3 miesięcy — do 2 II 1921 r.¹⁰⁸ W okresie wcześniejszym, w trosce o bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny, Minister S. Wewn. korzystając ze swoich uprawnień wydał przepisy wykonawcze w tak istotnej kwestii, jak „w przedmiocie ograniczenia sprzedaży napojów alkoholowych.”¹⁰⁹

W związku z bezpośrednią bliskością działań wojennych Rada Obrony Państwa wydała rozporządzenie 14 VII 1920 r., rozciągając moc obowiązującą ustawy z 25 VII 1919 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny na obszar b. Dzielnicy Pruskiej.¹¹⁰ W związku z tym przekazała kompetencje Ministra S. Wewn. Ministrowi tejże Dzielnicy, który winien je wykonywać w porozumieniu z Ministrem S. Wewn.¹¹¹ Upoważnienie do wydawania zarządzeń wyjątkowych na tym obszarze obejmowało okres 3 miesięcy, począwszy od 15 VII 1920 r. do 15 X 1920 r.¹¹² Dbalości o spokój, porządek i bezpieczeństwo w b. Dzielnicy Pruskiej należy przypisać rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 19 VII 1920 r. w przedmiocie utworzenia na

¹⁰⁴ Rozporządzenia Ministra S. Wewn. z 9 VIII 1920 r. (Dz.U.RP nr 72, poz. 495); z 9 VIII 1920 r. (Dz.U.RP nr 72, poz. 496); z 26 VIII 1920 r. (Dz.U.RP nr 83, poz. 559); z 2 XII 1920 r. (Dz.U.RP nr 112, poz. 745).

¹⁰⁵ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 17 IV 1920 r. (Dz.U.RP nr 34, poz. 198).

¹⁰⁶ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 13 X 1920 r. (Dz.U.RP nr 98, poz. 655).

¹⁰⁷ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 13 X 1920 r. (Dz.U.RP nr 101, poz. 656) i wcześniejsze (Dz.U.RP nr 66, poz. 440).

¹⁰⁸ Rozporządzenie Ministra S. Wewn. z 29 X 1920 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w okresie od 2 XI r. b. do 2 II 1921 r. (Dz.U.RP nr 101, poz. 674).

¹⁰⁹ Dz.U.RP nr 71, poz. 487.

¹¹⁰ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 14 VII 1920 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z 25 VII 1919 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny na obszarze b. Dzielnicy Pruskiej (Dz.U.RP nr 58, poz. 362).

¹¹¹ Art. 2 rozporządzenia.

¹¹² Rozporządzenie Rady Ministrów z 15 VII 1920 r. w przedmiocie upoważnienia Ministra b. Dzielnicy Pruskiej do wydawania na całym obszarze b. Dzielnicy Pruskiej zarządzeń wyjątkowych (Dz.U.RP nr 58, poz. 364).

obszarze b. Dzielnicy Pruskiej Zachodniej Straży Obywatelskiej¹¹³ oraz z 20 VII 1920 r. w przedmiocie ochrony granic¹¹⁴.

Natomiast na wypadek stanu wojny na terytorium państwa Rada Obrony Państwa upoważniła Ministra S. Wojsk. do przejmowania uprawnień Ministra S. Wewn. w zakresie bezpieczeństwa oraz utrzymania porządku i spokoju publicznego, a na jego wniosek upoważniła do tego dowódców wojskowych.¹¹⁵ Jednakże rozporządzenie to obowiązywało „na czas trwania wojny”.¹¹⁶

KOLEJE W CZASIE WOJNY

W wykonaniu ustawy z 27 III 1920 r. o kolejach w czasie wojny rozporządzeniem wykonawczym Ministra S. Wojsk. i Ministra Kolei Żelaznych z 25 VI 1920 r. ustanowiono przy Ministerstwie Kolei Żelaznych Wojskową Sekcję Komunikacyjną, pod względem służbowym podległą Ministerstwu S. Wojsk.¹¹⁷ Przy dyrekcjach Kolei Państwowych ustanowiono Wydziały Wojskowe, a przy poddyrekcjach — Biura Wojskowe (tworzone w miarę potrzeby). Na najważniejszych węzłach komunikacyjnych i stacjach kolejowych ustanowiono Oficerów Dworca (na obszarach wojennych odpowiednio — Komendy Dworca i Komendy Węzłów Kolejowych).¹¹⁸

Również w związku z zaistniałą sytuacją wojenną rozporządzeniami Ministra Kolei Żelaznych zawieszono niektóre artykuły przepisów przewozowych najpierw na kolejach okręgów wileńskiego i rówieńskiego, następnie na kolejach okręgów warszawskiego, radomskiego, lwowskiego i stanisławowskiego, w szczególności co do odpowiedzialności za przekroczenie terminów dostawy, uiszczanie przewoźnego, odpowiedzialności za zaginięcie, brak wagi lub uszkodzenie przesyłek towarowych.¹¹⁹

¹¹³ Dz.U.RP nr 62, poz. 408.

¹¹⁴ Dz.U.RP nr 64, poz. 426.

¹¹⁵ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 20 VII 1920 r. w przedmiocie upoważnienia Ministra S. Wewn. do częściowego przekazania władzy wykonawczej władzom wojskowym (Dz.U.RP nr 64, poz. 427).

¹¹⁶ Art. 3 rozporządzenia.

¹¹⁷ Rozporządzenie wykonawcze Ministra S. Wojsk. i Ministra Kolei Żelaznych do ustawy z 27 III 1920 r. o kolejach w czasie wojny (Dz.U.RP nr 55, poz. 342).

¹¹⁸ Zob. § 2, 3 i 5 rozporządzenia.

¹¹⁹ Rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych w przedmiocie czasowego zawieszenia i zmiany niektórych artykułów Przepisów Przewozowych na kolejach okręgów wileńskiego i rówieńskiego (Dz.U.RP nr 54, poz. 335); rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych co do zawieszenia na kolejach okręgów wileńskiego i rówieńskie-

Dalszym wykonaniem przepisów ustawy o kolejach w czasie wojny było rozporządzenie Ministrów S. Wojsk., Kolei Żelaznych i Skarbu ustalające równorzędność uposażenia pracowników kolei powołanych do służby wojskowej z wojskowymi zawodowymi i prawo do korzystania przez nich z przepisów dla osób wojskowych w przedmiocie diet, kosztów podróży, umundurowania i innych świadczeń w naturze.¹²⁰

ORDERY I ODZNACZENIA HONOROWE

W czasie działań wojennych ustawa z 1 VIII 1919 r. przywróciła ustanowiony Władzą Królewską w r. 1792 i potwierdzony Konstytucją Sejmu Rzeczypospolitej z 23 IX 1793 r. Order Wojskowy pod nazwą *Virtuti Militari*¹²¹, dzielący się na 5 klas, nadawany każdorazowo dekretem Naczelnika Państwa na wniosek Kapituły tegoż Orderu, z prawem dożywotniej pensji orderowej w rocznej wysokości 300 złotych polskich¹²². Zgodnie z art. 19 ustawy Wódz Naczelny, Józef Piłsudski, w rozkazie z 1 I 1920 r. powołał 11 członków Kapituły Tymczasowej spośród oficerów starszych, zasłużonych w boju.¹²³ Ustawa z 6 VII 1920 r. dokonała korekty przepisów o przyznawaniu Orderu, ustalając, iż nadawanie Orderu klasy IV i V następuje na wniosek dowództwa dywizji (samodzielnej jednostki taktycznej) dekretem Naczelnika Państwa.¹²⁴

Wobec nieprzerwanego istnienia frontu w wojnie polsko-radzieckiej, Rada Obrony Państwa ustanowiła 2 odznaki honorowe dla oficerów i szeregowych. Rozporządzeniami z 14 VII 1920 r. ustanowiono odznakę honorową za czas pobytu na froncie w bezpośredniej styczności bojowej

---

go odpowiedzialności za całość przesyłek (Dz.U.RP nr 58 poz. 366); rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych co do zawieszenia na kolejach okręgów warszawskiego, radomskiego, krakowskiego i stanisławowskiego odpowiedzialności za całość przesyłek (Dz.U.RP nr 71, poz. 489).

¹²⁰ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk., Ministra Kolei Żelaznych i Ministra Skarbu w przedmiocie wykonania ustawy o kolejach w czasie wojny (Dz.U.RP nr 79, poz. 533).

¹²¹ Ustawa z 1 VIII 1919 r. Orderu Wojskowego *Virtuti Militari* (Dz.U.RP nr 67, poz. 409); por. też K. Filipow: *Trudne początki powtórnych narodzin — reaktywowanie Orderu Virtuti Militari w 1919 r.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku”, Białystok 1988; *id.*: *Order Virtuti Militari, 1792—1945*, Warszawa 1990.

¹²² Art. 2, 5, 10 ustawy.

¹²³ Rozkaz mianujący członków Kapituły Tymczasowej Orderu *Virtuti Militari* z 1 I 1920 r. Dz. Rozk. Wojsk. nr 1 z 17 I 1920 r.; cyt. za: J. Piłsudski: *Pisma zbiorowe*, Warszawa 1937, t. V, s. 125; W. Bigoszevska: *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989, s. 48.

¹²⁴ Ustawa z 6 VII 1920 r. w przedmiocie niektórych zmian w ustawie Orderu Wojskowego *Virtuti Militari* z 1 VIII 1919 r. (Dz.U.RP nr 61, poz. 383).

z nieprzyjacielem (za każde 6 miesięcy prawo do jednej odznaki) w postaci naszywki na rękawie srebrnego galonu i odznakę honorową za rany i kontuzje (oznaczając liczbą gwiazdek każdą z odniesionych ran).¹²⁵

Wobec zbliżającego się frontu, a w związku z tym występowaniem objawów męstwa i oddania ze strony żołnierzy i ludności cywilnej ziem polskich, w rozporządzeniu Rada Obrony Państwa ustanowiła odznakę wojskową „Krzyż Walecznych”. Wojskowy (oficer lub szeregowy) mógł otrzymać Krzyż Walecznych czterokrotnie „za czyny męstwa i odwagi wykazane w boju”. Odznaczenie to w wyjątkowych wypadkach przyznawano również osobom cywilnym.¹²⁶

Szczegółowo sposób przyznawania odznaczenia wojskowego ustalono w rozporządzeniu wykonawczym Ministra S. Wojsk.¹²⁷

VARIA

Incydentalnie wydano także przepisy nie mieszczące się w przyjętym wyżej podziale, regulujące tak różnorodne zagadnienia, jak uznanie nazwisk przybranych podczas służby wojskowej¹²⁸, ogłaszanie w razie wojny wiadomości dotyczących spraw obrony państwa oraz umieszczanie w aktach zgonu wojskowych i osób zmarłych lub zaginionych w związku z wojną adnotacji, iż „zginęli za Polskę”.¹²⁹

Ustawowo uregulowano też obowiązek nauki w czasie odbywania służby wojskowej żołnierzy pozbawionych w wieku szkolnym nauczania początkowego lub niedość biegłych w czytaniu i pisaniu po polsku.¹³⁰

¹²⁵ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 14 VII 1920 r. w przedmiocie ustanowienia odznaki honorowej dla oficerów (równorzędnych) i szeregowych za czas pobytu na froncie (Dz.U.RP nr 83, poz. 554); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 14 VII 1920 r. w przedmiocie ustanowienia odznaki honorowej dla oficerów (równorzędnych) i szeregowych za rany i kontuzje (Dz.U.RP nr 83, poz. 555).

¹²⁶ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 11 VIII 1920 r. o ustanowieniu Krzyża Walecznych (Dz.U.RP nr 87, poz. 572).

¹²⁷ Rozporządzenie Ministra S. Wojsk. z 30 IX 1920 r. w przedmiocie wykonania rozporządzenia Rady Obrony Państwa o ustanowieniu „Krzyża Walecznych” (Dz.U.RP nr 119, poz. 790); por. B i g o s z e w s k a: *op. cit.*, ss. 63—65.

¹²⁸ Ustawa z 11 V 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk przybranych podczas służby wojskowej (Dz.U.RP nr 42, poz. 251).

¹²⁹ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 19 VII 1920 r. w przedmiocie ogłaszania w czasie wojny wiadomości dotyczących wojska i spraw obrony Państwa (Dz.U.RP nr 63, poz. 416); rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 22 IX 1920 r. (Dz.U.RP nr 92, poz. 610).

¹³⁰ Ustawa z 21 VII 1919 r. o przymusowym nauczaniu w wojsku polskim (Dz.P.PP nr 63, poz. 373).

Dekretem Naczelnego Wodza z 25 IX 1919 r. ustanowiono Oficerski Trybunał Orzekający, rozpatrujący zarzuty czynione oficerom o czyny nieetyczne i zachowania niepatriotyczne popełnione w czasie służby przed wstąpieniem do Wojska Polskiego.¹³¹

Już po zakończeniu działań wojennych uchwalono ustawę, mocą której żołnierze Wojska Polskiego, którzy bronili granic Ojczyzny, mogli otrzymać ziemię na własność z celowo utworzonego zapasu ziemi przejętej na własność Państwa Polskiego.¹³² Ziemię tę żołnierze nabywali za spłatę w gotówce na rzecz państwa w okresie 30-letnim lub nieodpłatnie (inwalidzi, żołnierze szczególnie zasłużeni, żołnierze-ochotnicy). Jednocześnie ustawa przewidywała kategorie wojskowych wyłączonych z prawa do nabycia ziemi.¹³³

* * *

Wydaje się, że cel usystematyzowania obfitego materiału prawnego, będącego owocem ustawodawczej działalności organów Państwa Polskiego, a merytorycznie służącego prowadzeniu wojny w latach 1919—1920, został osiągnięty. Jednak systematyka ograniczona została tylko do tych aktów prawnych, które są źródłami prawa powszechnego, nie obejmuje więc licznych aktów niższego rzędu, wydanych przez organy wojskowe i regulujących wewnętrzne sprawy wojska (regulaminy, okólniki Ministra S. Wojsk. itp.). Pod względem chronologicznym omówione zostało ustawodawstwo czasu wojny lat 1919—1920 i z tego względu, a także z uwagi na dokładne odesłania do miejsca promulgacji poszczególnych aktów prawnych można ten materiał wykorzystać, zajmując się tematyką szczegółów wspomnianej wojny.

ZUSAMMENFASSUNG

Der polnisch-russische Krieg in den Jahren 1919—1920 hat zur großen gesetzgeberischen Aktivität der Organe des polnischen Staates beigetragen. Der besondere Charakter dieses Krieges ging daraus hervor, daß er von einem Staat geführt

¹³¹ Dz. Rozk. M.S. Wojsk. nr 93 z 25 X 1919 r., poz. 3572; *Polskie ustawodawstwo wojskowe*, Oprac. M. Buszyński i B. Matzner, Warszawa 1930, t. I, ss. 456—457.

¹³² Ustawa z 17 XII 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego (Dz.U.RP 1921, nr 4, poz. 18); ustawa z 17 XII 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.RP 1921, nr 4, poz. 17).

¹³³ Art. 2, 3, 4 i 7 ustawy o nadaniu ziemi żołnierzom WP.

wurde, der erst nach hundertjähriger Knechtschaft und mehreren Teilungen seine Wiedergeburt erlebte und in den ersten Monaten der Unabhängigkeit verschiedene Probleme bewältigen mußte. Dieser Krieg hatte nicht nur über die östlichen Grenzen des polnischen Staates zu entscheiden sondern bedeutete direkten Kampf um das unabhängige Bestehen des Staates.

In der Folge mußte Polen parallel zu den Kriegshandlungen die Gesetzgebung schaffen, die die mit der Entwicklung des Krieges anwachsenden Probleme regelte — u.a.: Bildung und Organisation der Armee, ihre Materialversorgung, Verkehr, Sicherheit und öffentliche Ordnung, sowohl auf dem Kriegsgebiet als auch im Hinterland, Vorbeugen den Wirtschaftsverbrechen und dem Kriegswuche.

Weil der Krieg gleichzeitig mit dem Aufbau des Staates geführt wurde, wurden die mit der Armeebildung verbundenen Legislationsarbeiten und die Sicherung der Material- und Menschenversorgung für die Kriegshandlungen von der Bildung der Zivilinstitutionen begleitet.

Im Artikel wird Versuch unternommen, die polnische Gesetzgebung, die sachlich und chronologisch mit dem Krieg im Osten in den Jahren 1919—1920 verbunden ist, zu systematisieren.

ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA

Nakład 300 egz.+25 nadb., ark. wyd. 27, ark. druk. 22,25. Papier druk. sat. kl. III, B1, 80 g. Oddano do składania w marcu 1994 r., podpisano do druku w lipcu 1994 r., wydrukowano w sierpniu 1994 r.

Tłoczono w Oficynie Drukarskiej UMCS w Lublinie, zam. 43/94.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. XXXVIII

SECTIO G

1991

14. G. Smyk: Zarys historycznego rozwoju zakazu *reformationis in peius* w procesie cywilnym w czasach nowożytnych do końca XIX wieku.
Historische Entwicklung des Verbotes *reformationis in peius* im Zivilprozeß bis Ende des 19. Jahrhunderts.
15. M. Stefaniuk: Obecność myśli Alvina Tofflera w piśmiennictwie polskim. Elementy krytyki i recepcji.
The Presence of Alvin Toffler's Thoughts in Polish Writings. Elements of Criticism and Reception.
16. J. Stelmasiak: Strefa ochronna jako prawny środek ochrony środowiska we Francji.
Protective Zone as a Legal Measure of Environmental Protection in France.
17. Z. Szeliga: Nowe prawo wyborcze do Sejmu i Senatu.
La nouvelle loi électorale à la Diète et au Sénat.
18. J. Szumski: O rezygnacji z katalogu okoliczności obciążających i łagodzących w projekcie kodeksu wykroczeń.
Über den Verzicht auf den Katalog der belastenden und mildernden Umstände.
19. W. Taras: Działania organizatorskie państwa w świetle praktyki Rzecznika Praw Obywatelskich.
Organisationstätigkeit des Staates im Lichte der Praxis des Anwalts für Bürgerrechte.
20. R. A. Tokarczyk: General Considerations on Comparative Law.
Rozważania ogólne o prawie porównawczym.
21. R. A. Tokarczyk: Natural Law as the Universal Basis of Social Order.
Prawo natury jako uniwersalna podstawa ładu społecznego.
22. E. Ura: Urząd Ochrony Państwa.
Staatsschutzamt.
23. A. Wrzyszczyk: Delimitacja guberni chełmskiej (1912—1914).
Delimitation des Cholmer Gouvernements (1912—1914).
24. K. Yamanaoka: Aktualne zadania japońskiej teorii przestępstw nieumyślnych.
Gegenwärtige Probleme der japanischen Theorie von fahrlässigen Delikten.
25. M. Zdyb: Interes jednostki w sferze luzów normatywnych (pojęcia nieostre).
The Interest of the Individual in the Realm of Normative Margins (Indistinct Notions).

Adresse:

UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
WYDAWNICTWO

Plac Marii

Curie-Skłodowskiej 5

20-031 LUBLIN

POLOGNE